

KÜMME AASTAT EESTI TAASISEISEISVUMISJÄRGSET MAKSEBILANSSI

Jaanus Kroon

Jooksvate artiklite all arvestatud välismaalt saadud sissetulekud ületasid vastavaid väljaminekuid 1,8 miljoni krooni võrra. Märkimisväärne on, et läbikäimine välismaaga sel alal on kujunenud Eesti kasuks ka varasematel aastatel... Nii on kirjutatud Eesti Panga 1938. aasta aastaraamatus, kus on avaldatud viimane kokkuvõtte riigi maksebilansist enne Eesti Vabariigi annekteerimist võõrvõimu poolt. Eesti maksebilansi aegread ulatuvad sealt tagasi aastani 1929 ning algavad uuesti aastast 1992. Majandusprotsesse kirjeldav sõnavara on nüüd küll tänapäevane, kuid maksebilansi kontseptsioon pole sõjaeelse ajaga võrreldes oluliselt muutunud. Kuna 2002. aastal avaldatud 2001. aasta maksebilanss oli järjekorras kümnes aasta maksebilanss taasiseseisvunud Eestis, anname allpool põgusa ülevaate selle koostamise ajaloost ja võtetest.

■ Tagasisivaade ■

Maksebilansi koostamise ajalugu erinevates riikides ei ole väga pikk, ulatudes nagu Eestiski läinud sajandi 20.–30. aastateni, kuid idee pidada arvestust kaupade sisse- ja väljaveo üle pärineb keskaja merkantilistidelt¹. Esmakordselt hakkasid riigid maksebilansi koostamisele tõsisemat tähelepanu pöörama 1930. aastate suurest depressioonist tingitud segaduste tõttu rahvusvahelises rahasüsteemis. Maksebilansi vajalikkust rõhutati 1944. aastal USA, Bretton-Woodsis toimunud konverentsil, mille eesmärgiks oli kindlaks määrata rahasüsteemi üldised alused. Maksebilansist sai üks tähtsamaid alusdokumente riikide raha- ja välismajanduspoliitika kujundamisel. Maksebilansi koostamise ühtlustamist alustas juba Rahvaste Ühendus enne Teist maailmasõda. 1946. aastal loodud Rahvusvaheline Valuutafond (RVF) jätkas ning koordineerib seda tööd tänapäevani.

**Nagu teisteski
Mandri-Euroopa
riikides, vastutab
ka Eestis
maksebilansi
koostamise eest
riigi keskpang.**

Bretton-Woodsis toimunud konverentsil, mille eesmärgiks oli kindlaks määrata rahasüsteemi üldised alused. Maksebilansist sai üks tähtsamaid alusdokumente riikide raha- ja välismajanduspoliitika kujundamisel. Maksebilansi koostamise ühtlustamist alustas juba Rahvaste Ühendus enne Teist maailmasõda. 1946. aastal loodud Rahvusvaheline Valuutafond (RVF) jätkas ning koordineerib seda tööd tänapäevani.

Nagu teisteski Mandri-Euroopa riikides, vastutab ka Eestis maksebilansi koostamise eest riigi keskpang. Eesti Panga seaduse kohaselt on see keskpanga üks põhiülesandeid. Konkreetselt tegeleb alates 1991. aasta lõpust sellega statistikaosakonna (kuni 1997. aastani maksebilansiosakond) koos-

¹ Merkantilism oli majandusmõtte peavooluks 15.–17. sajandil. Põhitähelepanu suunati aktiivsetele väliskaubandussuhetele, raharinglusele, säästmisele ning välisele konkurentsivõimele. Rahaga samastatud rahvusliku rikkuse aluseks peeti ülejäägis olevat väliskaubandusbilanssi ning selle saavutamist toetati erinevate proteksionistlike võtetega.

seisus olev maksebilansistatistika allosakond. Maksebilansi koostamise ideoloogia ja vastav õiguslik raamistik on allosakonna kogu töö aluseks.

Maksebilansistatistika kogumise ja analüüsi metodoloogiline alus on RVFi maksebilansi käsiraamatu 5. versioon (*Balance of Payments Manual 5th Edition*), millest lähtuvalt on pidevalt arendatud ka Eesti mudelit.

10 aasta jooksul on kvartali maksebilansile lisandunud mitmed kaasaranded: 1996. aastal hakati koostama ja avaldama kvartali rahvusvahelist investeerimispositsiooni ja välisvõla aruannet ning 2000. aastal, Aasia kriisi järel, keskpanga igakuist rahvusvaheliste reservide likviidsusaruannet. 2002. aasta algusest avaldatakse lisaks kvartali maksebilansile ka osaliselt hinnangutel põhinevat kuu maksebilanssi².

■ Kuidas maksebilanssi koostatakse? ■

Maksebilansi koostamisel kasutatakse alginfo kogumiseks kolme põhimõtteliselt erinevat süsteemi:

- küsitluste süsteem;
- rahavoogude süsteem;
- administratiivne süsteem.

Küsitluste süsteem põhineb infol, mis on kogutud erinevate statistiliste küsitlusvormide ja uuringute abil. Lähtuvalt vajadusest, uuritavast valdkonnast ning konkreetse riigi iseärasustest kasutatakse nii väljavõttelisi kui ka kõikseid vaatlusi. Küsitlusvormid järgivad oma ülesehituselt kas maksebilansi või finantsaruannete struktuuri ja raamatupidamisarvestuse põhimõtteid. Küsitluste süsteemi eelisteks on selle paindlikkus, ent statistiliste vaatluste läbiviimist raskendab nende kõrge hind, madal vastamismäär ning väike operatiivsus. Küsitluste süsteemi rakendatakse kõige edukamalt angloameerika riikides.

Rahavoogude süsteem tugineb kohalike pankade kaudu sooritatavate rahvusvaheliste maksete deklareerimisele, kogumisele, kodeerimisele ja töötlemisele. Vastavalt tehingu kirjeldusele annab kas klient, krediitiasutus või keskpank sooritatud maksetele või laekumistele tehingukoodi, mis vastab maksebilansi struktuurile. Rahavoogude süsteem võimaldab koguda detailset ja operatiivset infot, kuid on samas ka piiratud: rahavoogudes ei kajastu tekkepõhine arvestus, sageli puudub tehingu kirjeldus või maksebilansikood, esineb tasaarveldusi. Ka ei võimalda rahavood kalkuleerida nõuete ja kohustuste seisu teatud ajahetkel. Rahavoogude süsteemi kasutab enamik Euroopa riike, kus valdavalt 1990. aastateni kasutusel olnud kapitalikontrolli põhimõtted on loonud sellele tugeva aluse.

Administratiivne süsteem kasutab infoallikana erinevate ametkondade poolt juba eelnevalt kogutud andmeid. Sellise süsteemi rakendamine eeldab avaliku sektori täielikku kontrolli välistehingute üle. Riike, mille maksebilanss põhineb üksnes administratiivsel infol, on vähe, kuid suuremal või vähemal määral kasutatakse seda süsteemi peaaegu kõigis maades. Administratiivse süsteemi oluline puudus on nõrk kontroll andmete kvaliteedi üle.

² Maksebilansi, rahvusvahelise investeerimispositsiooni, välisvõla arutamise ja kõigi kasutatavate mõistete kohta vt täpsemalt "Eesti maksebilansi aastaraamat 2001", lk 6–9.

Üsna palju kasutatakse maksebilansi koostamisel aga rahavoogudel ja küsitlustel põhinevat kombineeritud süsteemi. Lisaks Eestile rakendavad seda ka mitmete teiste riikide keskpangad, kusjuures kõnealune mudel on viimasel ajal Euroopa Liidu institutsioonide heakskiidul populaarseks muutunud ka neis Euroopa riikides, kus seni kasutati infokanalina üksnes range kapitalikontrolli ajal loodud rahavoogude süsteemi (vt tabel 1).

Tabel 1. Riikide jaotus maksebilansi koostamise süsteemi järgi

Küsitluste süsteem	Rahavoogude süsteem	Administratiivne süsteem	Kombineeritud süsteem
Ameerika Ühendriigid	Belgia	Armeenia	Austria
Austraalia	Bulgaaria	Aserbaidžaan	Eesti
Iirimaa	Hispaania	Tadžikistan	Läti
Kanada	Holland	Valgevene	Malta
Leedu	Itaalia	Venemaa	Rootsi
Soome	Kreeka		Tšehhima
Suurbritannia	Küpros		
Taani	Poola		
Uus-Meremaa	Portugal		
	Prantsusmaa		
	Saksamaa		
	Slovakkia		
	Sloveenia		
	Ukraina		
	Ungari		

■ Kuidas koostatakse Eesti maksebilanssi? ■

Eesti oli endiste NLi vabariikide seas esimene, kes alustas 1992. aastal riigi maksebilansi koostamist. Tolleaegse panganduse nõrkuse tõttu võeti kasutusele küsitluste süsteem, mille

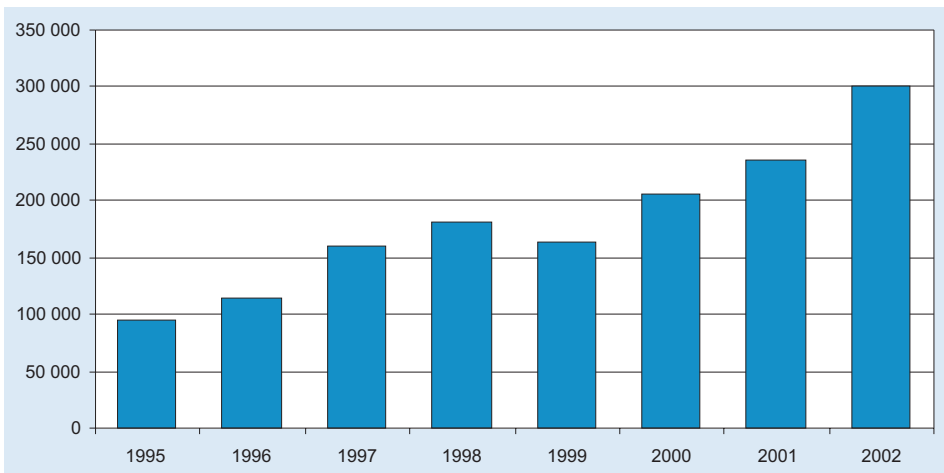
Tänaseks on Eestis välja kujunenud oma maksebilansi koostamise selline integreeritud süsteem, millel ei olegi otsest eeskuju teistes riikides.

loomisel kasutati RVFi ekspertide abi. Kuna pidevalt muutuvas majanduskeskkonnas ei ole küsitluste süsteem küllalt paindlik, uuriti kogemuste kasvades võimalust koostada maksebilanssi rahavoogude alusel. Sellega alustati 1994. aastal. Seoses hiljem alanud rahvusvahelise investeerimispositsiooni koostamisega ei ole tähtsust kaotanud ka küsitlusvormid. Nende eeliseks on eelkõige võimalus koguda tekkepõhist infot ning muid näitajaid, mis rahavoogudes ei kajastu (nt kaubanduskrediit või reinvesteeritud tulu).

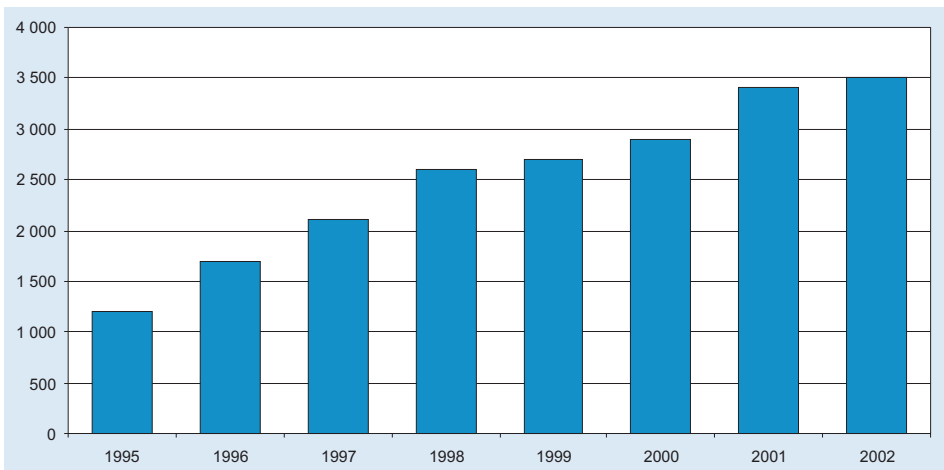
Tänaseks on Eestis välja kujunenud oma maksebilansi koostamise selline *integreeritud süsteem*, millel ei olegi otsest eeskuju teistes riikides. Kaks paralleelselt toimivat infobaasi täiendavad teineteist ning lihtsustavad vigade avastamist. Nende sidumine administratiivse infoga tagab ühtlasi koostatavate dokumentide (maksebilanss, rahvusvaheline investeerimispositsioon jm) parema kvaliteedi, mida on väga avatud ning madala kontsentreeritusega majandusruumis tavaliselt raske saavutada. Eesti eeliseks on ka riigi väiksus.

Maksebilansi ja välissektori muu kvartaalse statistika puhul omab suurt tähtsust küsitluste süsteem, mida täiendab rahavoogude abil kogutav info. Kuu maksebilansi koostamisel on aga tänu operatiivsusele asendamatuks infoallikaks just rahavood, mille andmeid täiendatakse mitmesuguste ökonomeetriliste mudelite abil.

Praegu kasutatakse kümnet erinevat küsitlusvormi, mille abil kogutakse kvartalite lõikes infot enam kui 3000 ettevõttelt. Kvartali rahavoogude süsteem hõlmab ca 60 000 maksebilansi koostamise aspektist olulist tehingut, mille kohta saadakse infot nn avatud süsteemi kaudu: keskpanka jõuab vaid tehingu maksedokumentide üks pool (kas deebet või krediid). Deklareeritakse ainult pangaklientide makseid. Pangandussektori tehinguid kirjendatakse maksebilansis pangabilansside, kasumi- jm finantsaruannete alusel (vt joonised 1 ja 2).

Joonis 1. Rahavoogude süsteemi aastas läbinud tehingute arv

Joonis 2. Kvartaalse valimiga hõlmatud ettevõtjate arv

Lisaks eespool nimetatud põhiallikatele kogutakse infot ka paljudest muudest kanalitest: ametlikust väliskaubandusstatistikast, väärpaberite keskregistrist, Statistikaameti küsitlustest, keskäriregistrist, Eesti Panga raamatupidamisregistrist jne. Lisaks olemasolevale infole korraldatakse statistilisi vaatlusi, kasutatakse hinnanguid ning ökonomeetrisi võtteid.

Praegu tegeleb Eesti Panga statistikaosakonnas maksebilansistatistika koostamisega 11 ökonomisti, kelle ajaressursist kuulub ca 40% sisendinfo kontrollimisele ja töötlemisele. Pool kogu tööst on seotud metodoloogilise ja arendustegevuse ning koolitusega, kümnendiku moodustab väljundite koostamine ning analüüs. Tegelikult on see aga võrreldav jäämäe veepealse osaga, sest nagu küsitlusaruannete koostamisega või välistehingute deklareerimisega, nii on ka analüüsiga hõlmatud märksa enam inimesi, alates ettevõtete finantsspetsialistidest kuni Eesti Panga analüüsi- ja rahapoliitikaüksusteni, rahvusvaheliste organisatsioonide, poliitikute, ülikoolide ja uurimisinstituutideni.

■ Rahvusvaheline koostöö ■

Keskpankade statistikaalase töö peamine eesmärk on teavitada rahvusvahelist avalikkust oma koduriigi majandusest. Seepärast peavad keskpangad oma tegevuses andmete võrreldavuse huvides paratamatult arvestama rahvusvahelistes organisatsioonides kokku lepitud ja kehtestatud nõudeid. Selle aspekti tähtsus on muutunud globaliseerivas maailmas üha olulisemaks ning seetõttu on viimase 10 aasta jooksul märgatavalt tihenenum ka Eesti maksebilansi koostajate rahvusvaheline koostöö.

Eesti eurointegratsiooni käigus on RVFi kõrvale lisandunud Euroopa Komisjoni Statistika-direktoraat (Eurostat) ja Euroopa Keskpank, kus stažeerimine ja mille töögruppides osalemine on andnud võimaluse Eesti Panga spetsialistidele kaasa rääkida Euroopa maksebilansistatistika metodoloogiliste ja ühtlustamist puudutavate küsimuste lahendamisel. Meie rahvusvaheliste partnerite hulka kuuluvad ka mitme riigi keskpangad. Tihedam koostöö on meil kujunenud Soome Panga ja Läti Pangaga, samuti Iirimaa ja Uus-Meremaa statistikaametiga.

1995. aastal asus RVF juurutama oma andmelevistandardit (*Special Data Dissemination Standard; SDDS*), mille eesmärk on parandada operatiivse, kvaliteetse ja võrreldava statistika kättesaadavust rahvusvahelistel finantsturgudel tegutsevate riikide kohta. Eesti hakkas nimetatud standardi põhimõtteid rakendama 1998. aastal ning see seadis kõrgendatud nõudmised ka riigi maksebilansistatistikale. Standardiga ühinenud riike on tänaseks ligi 50 ja nende statistikat peetakse eriti kvaliteetseks. Samale järeldusele jõudis Eesti maksebilansistatistika suhtes ka 2001. aasta kevadel riiki külastanud RVFi ekspertide missioon.

■ Tulevikuplaanid ■

Maksebilansi koostamine on pidevalt muutuv protsess, mis seab sellega tegelejaile üha uusi nõudmisi. Täienevad rahvusvahelised nõuded ja standardid, muutub õiguslik ning majanduslik väliskeskkond. Kuigi valdav osa arendustööst jääb kõrvaltvaatajale märkamatuks,

on lähiajal oodata olulisi, laiemat avalikkust puudutavaid muutusi info kogumise süsteemis ning väljundites tervikuna.

2003. aastal rakendub uus rahvusvaheliste maksete deklareerimise kord, millega täpsema info saamiseks suurendatakse välistehingute deklareerimisel kasutatavate koodide hulka. Samuti tõuseb välistehingute deklareerimise alampiir 100 000 kroonilt 200 000 kroonini, mis on kooskõlas Euroopa Liidu kehtiva standardse piirmääraga 12 500 eurot.

Euroopa Liidu ning Euroopa Majandus- ja Rahaliiduga liitumist silmas pidades on oluline regionaalse mõõtme toomine ka maksebilansistatistikasse, mis on ELi maksebilansi koostamises osalemisel Eesti jaoks võtmeküsimuseks. See annab huvipakkuvat informatsiooni Eesti partnerriikide maksebilansside kohta, kuid seab omakorda täiendavad tingimused kogutava informatsiooni detailsusele. Seetõttu on olulisi muutusi oodata ka aruannete sisus ja vormis. Algamas on ettevalmistused üleminekuks elektroonilisele aruandlusele.

Olulisim maksebilansistatistika väljundeid puudutav uuendus on maksebilansi finantskonto senisest detailsem esitus, kus netomuutusele lisandub deebet- ja krediti-käive. Samuti muutuvad lisaks otseinvesteeringute ja kaubavahetuse andmetele kättesaadavaks ka maksebilansi ning rahvusvahelise investeerimispositsiooni kõigi ülejäänud kirjete andmed riikide lõikes.

2003. aastal on kavas lisaks sellele hakata koostama RVFi andmelevi uuele standardile vastavat välisvõla aruannet, millest kujuneb maksebilansi ja rahvusvahelise investeerimispositsiooni kõrval järgmine oluline riigi välismajanduslikku seisuga peegeldav dokument.

Maksebilansi nagu iga teise statistilise väljundi koostamisel on oluline leida kompromisslahendusi, mis vastavad lõpptarbivate analüütikute ja rahvusvaheliste organisatsioonide soovidele ning andmeesitajate võimalustele. Oma piirid seavad ka statistika-kultuur ja traditsioonid. Eesti Panga eesmärk on leida optimaalseim, Eesti majanduskeskkonda enim sobiv lahendus. Usaldusväärset ja kvaliteetset maksebilansistatistikat pakkudes jätkame selle põhimõtte järgimist ka eelseisvaid aastaid.

Olulisim maksebilansistatistika väljundeid puudutav uuendus on maksebilansi finantskonto senisest detailsem esitus, kus netomuutusele lisandub deebet- ja krediti-käive.